

## Ключові аспекти інституту доказів та доказування у цивільному судочинстві України

Цал-Цалко Ю.Ю.<sup>1</sup>

| Опубліковано | Секція | УДК          |
|--------------|--------|--------------|
| 30.04.2024   | Право  | 347.94 (477) |

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11451440>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

**Анотація.** Стаття присвячена висвітленню основних питань щодо інституту доказів та процесу доказування в цивільному судочинстві України. Приділено увагу певним аспектам, а саме визначенню понять та місцю доказів та доказування у цивільному процесі та зазначено їх окремі ознаки. Наголошено на доказах та доказуванні, як одних з основних необхідних умов забезпечення законності в розгляді цивільних справ. Звернено увагу на роль доказів та доказування в цивільному процесі України. Надано характеристику предмету доказування. Окрему увагу звернено на такий вид джерел доказів, як електронні, акцентується увага щодо здійснення використання електронних доказів в процесі доказування та зазначаються правила розподілу тягара доказування. Наводяться та аналізуються доказові презумпції у цивільному судочинстві. Висвітлюється питання щодо поєднання змагальності та процесуальної активності суду та мети доказування. Наголошено на необхідності подальшого дослідження та аналізу даної проблематики.

**Ключові слова:** докази, процес доказування, предмет доказування, розподіл тягара доказування, доказові презумпції, цивільне судочинство.

Key aspects of the institution of evidence and proof in the civil proceedings of  
Ukraine

**Abstract.** The article is devoted to the coverage of the main issues regarding the institution of evidence and the process of proof in the civil justice of Ukraine. Attention is paid to certain aspects, namely the definition of concepts and the place of evidence and proof in the civil process, and their separate features are indicated. Emphasis is placed on evidence and proof as one of the main necessary conditions for ensuring legality in the consideration of civil cases. Attention is drawn to the role of evidence and proof in the civil process of Ukraine. A description of the subject of proof is given. Particular attention is paid to such sources of evidence as electronic ones, emphasis is placed on the use of electronic evidence in the process of proof and the rules for the distribution of the burden of proof are indicated. Probative presumptions in civil proceedings are given and analyzed. The question regarding the combination of competition and procedural activity of the court and the purpose of proof is highlighted. The need for further research and analysis of this issue is emphasized.

<sup>1</sup> кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Академічна, 9, Україна  
<https://orcid.org/0000-0002-4441-1309>

Keywords: evidence, the process of proof, subject of proof, distribution of the burden of proof, evidentiary presumptions, civil proceedings.

### Вступ

Основним завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб, інтересів держави, і роль доказів в цьому процесі відіграє одну з ключових. Докази та доказування є однією із основних сфер та інститутів у цивільному процесі України, необхідною умовою забезпечення законності при розгляді цивільних справ. Дослідження доказів та доказування в цивільному судочинстві є дійсно актуальним питанням, тому що від того, наскільки правильно й точно досліджуються докази, наскільки дії учасників судового процесу відповідають законодавству, настільки законним та вірним буде судове рішення. Тематика доказів та доказування постійно досліджується, однак дана проблема є і надалі важливою та потребує подальшої уваги.

*Метою статті* є висвітлення загальних та основних аспектів та положень щодо доказів та доказування відповідно до оновленого цивільного процесуального законодавства та оцінка функціонування даного інституту.

### Результати

Поняття доказів є однією з фундаментальних категорій науки цивільного процесуального права. Відповідно до статті 76 Цивільного процесуального кодексу України, доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, а також інших обставин, що мають значення для вирішення справи [1]. Слід відмітити, що критерії, яким повинні відповідати докази, значно розширено у Цивільному процесуальному кодексі України і включають: належність доказів (докази повинні містити інформацію щодо предмета доказування); допустимість доказів (суд не бере до уваги докази, що одержані з порушенням порядку, встановленого законом); достовірність доказів (докази мають дозволяти встановити дійсні обставини справи); достатність доказів (сукупність доказів повинна давати змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмета доказування).

Разом з тим, цивільне процесуальне (судове) доказування - це розумова та процесуальна діяльність суду й інших учасників судового процесу, спрямована на встановлення істини у конкретній справі та вирішення спору між сторонами. Доказування є основним способом пізнання фактичних обставин справи, які підтверджують вимоги і заперечення сторін, а також інших обставин, що мають значення для правильного вирішення справи. В процесі доказової діяльності реалізуються основні положення судочинства: без належного підтвердження обставин учасник справи не зможе довести свою правоту та не отримає бажаного результату у справі. Від повноти та якості процесу доказування залежить постановлення правильного і обґрунтованого рішення.

Доказова діяльність кожного із суб'єктів має свою специфіку, яка залежить від характеру їхньої заінтересованості у вирішенні справи, цілях участі у процесі та виконуваних процесуальних функціях, процесуальному стані. Процес доказування – це сукупність послідовно вчинюваних процесуальних дій, спрямованих на обґрунтування вимог та заперечень сторін і встановлення судом обставин справи. Він складається з кількох етапів: збирання (надання) доказів - учасники справи надають докази, суд може витребувати докази, викликати свідків та призначати експертизи. Дослідження доказів - суд і учасники справи аналізують надані докази. Оцінка доказів - суд оцінює докази на

предмет їх належності, допустимості, достовірності та достатності. Ключовим атрибутом процесу доказування є засоби доказування, які використовуються для обґрунтування вимог і заперечень сторін та встановлення обставин справи.

На сьогодні, визначення предмету доказування у судових справах, як сторонами судового процесу, так і судом, має важливе значення для правильного вирішення спору, прийняття законного та обґрунтованого судового рішення. Предмет доказування у цивільних справах - це система обставин об'єктивної реальності як матеріально-правового характеру, так і всіх інших обставин (процесуально-правових, доказових), які мають юридичне значення для винесення законного і обґрунтованого судового рішення по суті у конкретній цивільній справі [2, с. 195]. Предметом доказування є факти, які становлять основу заявлених вимог і заперечень проти них або мають інше значення для правильного розгляду справи і підлягають встановленню для прийняття судового рішення. З'ясуванню і перевірці доказами підлягають також причини і умови, які сприяли виникненню спору. Таким чином, предмет доказування у цивільному процесі – це сукупність фактів та обставин, що підлягають доказуванню учасниками справи з метою обґрунтування заявлених вимог чи заперечень, а також встановленню судом із метою захисту прав, свобод та інтересів, ухвалення законного та обґрунтованого рішення. Досліджуючи «межі предмета доказування», то слід розуміти, що це необхідна для правильного розгляду і вирішення справи, ухвалення законного та обґрунтованого рішення сукупність фактів та обставин, що підлягають встановленню судом і доказуванню учасниками справи [3, с. 116]. Джерелами, які впливають на формування меж предмета доказування у цивільному процесі є: зміст позовів (заяв), відзивів, відповідей на відзив, заперечень, пояснень третіх осіб, висновків органів державної влади, органів місцевого самоврядування. Серед сукупності фактів та обставин, які становлять предмет доказування у цивільному процесі, факти та обставини матеріально-правового характеру є основоположними, саме норми матеріального права, що підлягають застосуванню для кваліфікації певних правовідносин, сприяють суду у встановленні кола суб'єктів, визначенні сукупності обов'язкових доказів та реалізації вимог закону про належність, допустимість, достовірність і достатність доказів.

Отже, предмет доказування у цивільному процесі формується судом, оскільки саме на суд законом покладено завдання вирішити справу по суті, ухвалити законне та обґрунтоване рішення з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів. Інші учасники цивільних процесуальних правовідносин - учасники справи, а також особи, які сприяють у доказуванні, зокрема свідки та експерти, впливають на формування судом предмета доказування.

Чинне цивільне процесуальне законодавство виокремлює певні засоби доказування: письмові докази; речові докази; електронні докази; висновки експертів; показання свідків. Досліджуючи питання щодо електронних доказів, необхідно зазначити що це є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема електронні документи (наприклад, текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), вебсайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі (ч. 1 ст. 100 ЦПК України) [1]. Запровадження у ЦПК України такого нового самостійного засобу доказування як електронний доказ є позитивним явищем, оскільки надає змогу уникнути певних проблемних питань, що раніше виникали у судовій практиці з огляду на нормативну неврегульованість використання таких джерел доказової інформації. Раніше, під час дослідження цифрової інформації через відсутність у процесуальних кодексах такого виду доказів як електронні, суди були змушені відносити звуко- та відеозаписи до речових доказів, а електронне листування, електронні документи - до письмових.

Основними ознаками електронних доказів є: нематеріальний вигляд; можливість існування оригіналу електронного доказу в кількох місцях одночасно; можливість, без втрати характеристик, копіювання на різні пристрої; для відтворення необхідно використовувати відповідні технічні засоби [4, с. 303]. Електронний доказ має свою специфічну форму, яка може бути пред'явлена суду, а форма виразу електронного доказу призведе до особливої форми дослідження та оцінки такого доказу судом з обов'язковим використанням технічних засобів. І саме розглядаючи особливості дослідження та оцінки електронних документів, слід зазначити необхідність створення належних технічних умов, використання спеціальної апаратури, за допомогою якої можливо було б відтворити зміст електронних засобів доказування та дослідити певну доказову інформацію. У судовій практиці виникають ситуації, коли електронні докази не досліджуються судом як прямі в силу технічної невідповідності суду або існуючого протягом тривалого часу паперового документообігу в судах. Відповідно до ч. 2 ст. 100 ЦПК України електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [5]. Законом може бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу. Учасники справи мають право подавати електронні докази в паперових копіях, посвідчених у порядку, передбаченому законом. Паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом.

Електронні докази оглядаються судом або досліджуються ним іншим способом, а також пред'являються для ознайомлення особам, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках - також експертам, спеціалістам і свідкам. Особи, яким пред'явлено для ознайомлення електронні докази, можуть звернути увагу суду на ті чи інші обставини, пов'язані з оглядом. Ці заяви заносяться до протоколу судового засідання. Протоколи огляду електронних доказів, складені в порядку забезпечення доказів, виконання судового доручення або за результатами огляду доказів на місці, за клопотанням учасника справи оголошуються в судовому засіданні. Учасники справи можуть дати свої пояснення з приводу цих протоколів. Електронні письмові документи досліджуються в порядку, передбаченому для дослідження письмових доказів (237 ЦПК України).

Традиційно проблеми доказування у цивільному судочинстві розглядаються через призму вимог принципу змагальності. У чинній редакції ЦПК України законодавець поряд із класичними постулатами про те, що цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторони (ч. 1 ст. 12 ЦПК України), обов'язок доказування покладається на сторін (ч. 3 ст. 12, ч. 1 ст. 81 ЦПК України) і збирання доказів у цивільних справах за загальним правилом не є обов'язком суду, суд наділений можливістю у виключних випадках витребування доказів за власною ініціативою. Окрім можливості суду з метою з'ясування обставин справи витребувати необхідні докази за власною ініціативою у справах окремого провадження (ч. 2 ст. 294 ЦПК України), також передбачено: 1) право суду збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена (ч. 2 ст. 13 ЦПК України); 2) право суду витребувати за власною ініціативою докази, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів (ч. 7 ст. 81 ЦПК України) [1].

Загальне правило щодо розподілу функцій сторін та суду у доказовій діяльності впливає із системного тлумачення положень ЦПК України, кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог та заперечень, крім випадків, встановлених ЦПК України. Натомість

роль суду зводиться до керування ходом судового процесу, роз'яснення у випадку необхідності учасникам судового процесу їхніх процесуальних прав та обов'язків, наслідків вчинення або невчинення процесуальних дій, сприяння учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених ЦПК. Отже, щодо тягаря доказування, то відповідно до ст. ст. 12, 81 ЦПК України кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених Кодексом. Із вказаних положень прослідковується можливість застосування принципу «*affirmanti incumbit probatio*», який означає, що «хто стверджує, той і доводить». Сторона має довести ті обставини, на які вона посилається, і саме такі належним чином вчинені дії позивача, за загальним правилом, є підставою для задоволення його позову. Натомість відсутність належного спростування іншою стороною обставин, на які посилається сторона без належного їх доведення, сама по собі не є підставою для задоволення позову, оскільки суперечить загальним принципам доказування у цивільних справах.

Положення ст. 81 ЦПК України відбивають приватноправові засади змагальності цивільного процесу, відповідно до чого тягар доказування цілком покладається на сторони. У такому контексті зазначений обов'язок з доказування характеризується специфічністю та виникає тоді, коли особа реалізує своє право на судовий захист. При цьому особа наділена правом самостійно обирати коло доказів, на які вона посилається і подає до суду виходячи із своєї процесуальної заінтересованості та позиції у справі. Поряд з цим таке право сторони також має свої межі, оскільки коли особа використовує свої процесуальні права у сфері доказування всупереч їхньої мети, діє недобросовісно, як наслідок зачіпається загальний публічно-правовий інтерес в ефективному відправленні правосуддя, що повинно мати наслідком відповідну реакцію суду.

Доказові презумпції - це встановлені законом спеціальні правила розподілу тягаря доказування щодо припущення про існування чи неіснування певного факту, що приймається судом за істину, поки не доведено протилежного. Процесуалісти акцентують увагу на власному розумінні презумпції, так одні з них вважають, що презумпції формулюються в інтересах захисту прав сторони, поставленої в більш важкі умови доведення [6, с. 37-41]. Причина закріплення презумпцій полягає в тому, що зустрічаються обставини, що мають істотне юридичне значення, доведення яких вкрай важко або навіть неможливо. Інші вважають, що презумпція встановлюється з метою полегшення процесуального становища деяких учасників процесу, сприяння кращому захисту їх прав [7, с. 65]. У цивільному процесі доказові презумпції мають особливості: презюмований факт стверджує одна сторона; докази на його оспорування має подати друга сторона; доказова презумпція перерозподіляє обов'язки доказування не так, як це робить загальне правило. Так, положення статті 60 СК України свідчить, що законом встановлено презумпцію спільності права власності подружжя на майно, яке набуто ними за час шлюбу [8]. Стаття 162 СК України передбачає презумпцію правомірності поведінки того з батьків, з ким проживала дитина. Відповідач зобов'язаний сплачувати аліменти, що свідчить про наявність презумпції вини платника аліментів у виникненні заборгованості з їх сплати та є підставою для застосування до відповідача відповідальності, передбаченої ч. 1 ст. 196 СК України. Цивільне законодавство в деліктних зобов'язаннях передбачає презумпцію вини завдавача шкоди. Якщо у процесі розгляду справи зазначена презумпція не спростована, то вона є юридичною підставою для висновку про наявність вини заподіювача шкоди. Згідно із закріпленою у статті 204 ЦК України презумпцією правомірності правочину - правочин вважається правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним [9].

На суд як орган правосуддя покладено функцію забезпечити виконання завдань цивільного судочинства, чого неможливо зробити без активної та ініціативної участі самого ж суду в керівництві судовим процесом, оскільки саме активна позиція суду, з точки зору організації процесу, є гарантією досягнення засад цивільного судочинства, а тому має велике значення для його оптимізації. Низький рівень активності суду в цивільному судочинстві неминуче призведе до того, що в багатьох випадках судом не буде забезпечена реалізація учасникам судового процесу, наданих законом процесуальних прав. Як наслідок цілі правосуддя не будуть досягнуті, та правосуддя не матиме ефективності. Тому підвищення процесуальної активності суду має бути визначальним при реформуванні судоустрою та цивільного судочинства. Принцип суддівського керівництва більше відповідає змагальній моделі процесу, змагальний процес має ґрунтуватися на суддівському керівництві та доповнюватися залежно від характеру спору суддівською активністю. Істиною є таке знання, що повністю відповідає дійсності. У праві це поняття охоплює також способи досягнення такого знання, способи його обґрунтування. Отже, істинним є лише те знання, що є досягнутим із застосуванням належних способів, а також належним чином обґрунтоване. Саме таке розуміння покладене в основу істини як мети судового пізнання. Істинне знання як мета судового пізнання характеризується поєднанням таких ознак: спрямоване на відображення реальних обставин справи; досягнуте із застосуванням належних, тобто передбачених процесуальним законом способів; належним чином, у передбачений процесуальним законом спосіб, обґрунтоване. Зіставлення об'єктивної істини та відносної (судової, формальної, законної) істини виражається у таких двох тезах: обов'язок суду прагнути до встановлення дійсних обставин справи (об'єктивна істина), але при цьому виходити з наявних процесуальних можливостей; час буття процесуального формалізму як самостійної цінності відходить у минуле, в тому числі - на рівні законодавчих пропозицій. Таким чином, принцип об'єктивної істини можна визначити як керівну засаду, що визначає зміст і спрямованість цивільного процесу, а також виявляється в нормах цивільного процесуального права.

Проблема реалізації об'єктивної істини прямо пов'язана з процесом доказування. Оскільки суд має всебічно з'ясувати обставини справи, то значна увага повинна приділятися саме формуванню предмета доказування, збиранню, поданню доказів, їх дослідженню та оцінці. Статтею 89 ЦПК України встановлено, що суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Цьому кореспондує ч. 2 ст. 214 ЦПК України, норма якої визначає, що головуєчий відповідно до завдання цивільного судочинства керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності й порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками судового процесу їх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи, усуваючи із судового розгляду все, що не має істотного значення для вирішення справи. Відтак, об'єктивне з'ясування обставин справи означає обґрунтованість висновків суду дійсним обставинам справи. Висновки суду викладаються у рішенні, яке повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним та обґрунтованим, а також відповідати завданню цивільного судочинства. Дотримання цих вимог до судового рішення свідчить про належний розгляд цивільної справи та правильне її вирішення.

### Висновки

Підсумовуючи, слід звернути увагу, що поняття доказів належить до основних у теорії інституту доказів і доказування. Зміст, що вкладається в поняття доказу, значно впливає на встановлення та реалізацію прав й виконання обов'язків учасниками

судового процесу, вірне його визначення є беззаперечною умовою досягнення істини у справі. Важливою складовою досягнення завдання цивільного судочинства є доказування, яке спрямоване на встановлення обставин у справі. Доказова діяльність має впорядкований характер та притаманна для всіх стадій розгляду справи, на кожній стадії така діяльність характеризується певними особливостями, що у підсумку має забезпечити прийняття законного й обґрунтованого рішення у справі. Інститут доказування в цивільному судочинстві відіграє важливу роль, призначенням його є встановлення обставин у конкретній справі та прийняття законного і обґрунтованого рішення по ній. Правильне визначення предмета доказування має велике значення для цивільного судочинства, забезпечує його законність та оперативність. Кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень. Таке доведення здійснюється виключно на підставі поданих до суду доказів, отриманих з відповідних засобів доказування, що виступають інструментом доказової діяльності учасників судового процесу.

### Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15>
2. Супрун Т.С. Поняття предмета доказування у цивільному судочинстві // Електронний ресурс: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/97ed5ee3-0102-49cd-b4c5-907cea2650cb/content>
3. Кройтор В.А. Поняття доказів та засобів доказування в сучасному цивільному процесуальному праві України // Електронний ресурс: <https://dspace.univd.edu.ua/items/a8612c28-da3d-4ecb-972d-e5f0f7794ace>
4. Вернидубов І., Белікова С. Електронні докази: поняття, особливості та проблеми щодо їх дослідження судом // Електронний ресурс: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2018/2018-5-2/42.pdf>
5. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 5 жовтня 2017 року // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2155-19> Назва закону в редакції Закону № 2801-ІХ від 01.12.2022
6. Білоусов Ю.В., Феннич В.П. Доказові презумпції у цивільному судочинстві // Електронний ресурс: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/26215?locale=uk>
7. Треушников, М. К. Судебные доказательства / М. К. Треушников. — М. : Городец, 2004. - С. 62–71.
8. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 року // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
9. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15>